

(Részlet a *Protestáns Újságírók Szövetsége médiaműhelyén, 2016 szeptemberében elhangzott előadás szövegéből.*)

Ezzel a témával kapcsolatban már szinte mindent elmondtak. Néhány történelmi adalék és összefüggés felvillantása azonban mélyítheti ismereteinket.

Tudjuk, hogy a 16. század végére Magyarország lakosságának túlnyomó többsége protestánsná vált. Abban viszont, hogy a protestáns egyházak akarva-akaratlanul a nemzetnek tekinthető eszmevilágot erősítő tényezőkké váltak, a Habsburg-uralkodók római egyházhoz fűződő, erős elkötelezettsége komoly szerepet játszott, különös tekintettel az ellenreformáció időszakára.

A török hódoltság alatti országrészek felszabadítása után I. Lipót császár meghódított területként kezelte a Magyar Királyságot. Állíthatjuk, hogy intézkedéseivel túlmént minden határon. A felszabadított földek jelentős részével saját, jobbára nem magyar híveit jutalmazta. A török ellen helytálló magyar, végvári katonaság zömét elbocsátotta, helyükbe a magyarok

egyházi szolgálatukról. Sokan ezt az utat választották, csak hogy mentseék az életüket, de hatvanhét prédikátor kitarított hite mellett.

Negyvenkét prédikátort, akiket a berencsi, a lipótvárosi és a komáromi várbörtönök sem törtek meg, nápolyi gályarabságba küldtek. A megbilincselte prédikátorokat nehéz, hegyi utakon keresztül hajtották Triesztig. A bilincs, a sziklás, hegyes út véresre törte a lábukat, s akadt, aki már útközben belehalt a megpróbáltatásokba. A túlélők csak a bécsi, holland követ áldozatos munkájának és a hollandok összefogásának köszönheték kiszabadulásukat.

1676 februárjában Ruyter holland admirális a hajóhadával ment értük Nápolyba, mire a nápolyi alkirály elrendelte a gályarabok szabadon bocsátását, Ruyter tengernagy sok diadala közül ezt tartotta a legnagyobbnak.

Kuruc zászlók alatt

A pozsonyi vértörvényszékek áldatlan tevékenysége miatt a protestánsok elveszítették csaknem valamennyi püspöküket, lelkészüket és tanítójukat, majd templomaikat és iskoláikat is. A felvidéki evangélikusok számára

Protestáns lelkészek mint gályarabok korabeli metszeten

A REFORMÁCIÓ NEMZETERŐSÍTŐ HATÁSA MAGYARORSZÁGON

adójából fizetett német katonaságot telepített. Mindezt azzal tetézte, hogy drasztikus intézkedéseket léptetett életbe a katolikus egyház pozícióinak visszaszerzése érdekében.

Protestáns gályarabok

1673 februárjában Lipót, a Magyar Királyság alkotmányát semmibe véve, az ország teljhatalmú kormányzójává nevezte ki Johann Caspar Ampringent, a Német Lovagrend nagymesterét. A protestánsokkal szembeni vallási türelmetlenség ezután odáig fajult, hogy szeptemberben Szelepcsényi György esztergomi érsek elnökletével rendkívüli bíróságot állítottak fel Pozsonyban. A bíróság először harminchárom evangélikus lelkészt, majd 1674 tavaszára már mintegy hétszáz evangélikus és református prédikátort és tanítót idézett maga elé. Az ellenük felhozott vád felségsértés és hazárulás volt. Az idézésre háromszáznál többen jelentek meg, többségükben evangélikus lelkészek és tanítók.

Széchenyi György győri püspök ez idő tájt jelentette ki: „Magyarországban az evangélikusoknak olyan kötelet fontunk, melyet ha nyakokba ránthatunk, az evangélikus vallás soha többé lábra nem áll.” A beidézettek fejére három vádpontot olvastak: „Gyalázták a vallást, részt vettek a rebellióban és cimboráltak a törökkel.” Legkeményebb vádlójuk Kollonics Lipót bécsújhelyi püspök, a magyar királyi kamara elnöke volt.

Payr Sándor írta *A magyar protestáns gályarabok* című tanulmányában (Budapest, 1927): „A vádlottak Szelepcsényi előtt mindig azt sürgették, hogy ne általánosságban ítéljenek el 700 lelkészt, hanem állapítsák meg név szerint, ki, mikor, hol és miben vétkezett. De erre nem került sor, egyenként ki sem hallgatták őket, hanem kimondták a halálos ítéletet jelenlevőkre és távolmaradottakra egyaránt.” A halálbüntetéstől a vádlottak csak úgy menekülhettek meg, ha áttértek a katolikus vallásra, vagy írásban lemondtak

különösen nagy csapás volt az eperjesi, evangélikus kollégium elvétele, majd a debreceni vérengzéseivel is hírhedté vált Antonio Caraffa császári tábornok vértörvényszékének megtorló munkája 1687-ben. Huszonnegy megkínzott és kivégzett áldozata közül húsz evangélikus volt.

Az elképesztően súlyos ítéletekkel főként a protestánsokat, illetőleg a rendeket igyekeztek megfélemlíteni. 1687-ben a bénító félelem légkörében hívták össze azt az országgyűlést, amely – úgymond – önként mondott le a szabad királyválasztás jogáról, s mondta ki a Habsburg-ház örökös fiági trónöröklését.

Mindezek alapján is kijelenthető, hogy Lipót császár, akinek seregei a XI. Ince pápa kezdeményezésére létrejött Szent liga más hadaival szövetségben eredményesen szorították ki Magyarországról a törököket, egyidejűleg kétféle küzdelmet folytatott a magyarság és a protestantizmus ellen. Ezzel a magatartással tulajdonképpen kikényszerítette, hogy a reformáció hívei és a nemzet, ez a két megalázott és megtépázott tényező közelebb kerüljön egymáshoz. Nem véletlen, hogy az evangélikus Thököly Imre és a katolikus, ám a protestánsok sérelmeit is orvosolni kész II. Rákóczi Ferenc zászlai alatt nagy számban harcoltak lutheránusok és kálvinisták. A felvidéki, szabad királyi városok evangélikus polgárai és a lutheránus nemesség már 1703 nyarán üdvözölték a fejedelem hadba szállását.

Persze, túlzás lenne azt állítani, hogy a protestánsok nagy részének nemzeti elkötelezettsége kizárólag a Habsburg-abszolutizmus áldatlan tevékenységének köszönhető, hiszen a reformátorok már addig is előszeretettel használták a nép nyelvét, iskoláiknak kiváló, felkészült tanárokat adtak, s korszerű, oktatási rendszerek kidolgozásával megújították a képzést. A képlet azért nem volt ilyen egyszerű, mert szabadságharcainkat elsősorban nem vallási szempontok motiválták, hanem az a szellemiség, amelyet Rákóczi zászlainak jelmondata így fogalmazott meg: *Cum Deo pro Patria et Libertate (Istennel a hazáért és a szabadságért).*

Udvari nemzettudat-formálás

A 18. században, amikor az ellenreformáció legdurvább formái már eltűnedeztek, s a vallási türelem jelei felerősödtek, a módszerek is kifinomultabbak lettek. Megmutatkozott ez a katolikus szellemű, bécsi udvar és a magyarországi, protestáns egyházak kulturális és oktatási tevékenységében, különös tekintettel a történelemoktatásra, hiszen mindkét fél felmérte a történelemszemlélet és a nemzettudat közötti szoros összefüggést.

A magyar testőrséget is tartó Mária Terézia uralkodása idején az udvar részéről rendkívüli módon felértékelődött a magyar nemzettudat átforgalmazásának igénye. Jól tükrözi ezt Kollár Ádámnak, a királynő bizalmát élvező, cenzori feladatokat is ellátó, amúgy nagy tudású történétírónak a tevékenysége. Ki is volt ez a Kollár Ádám? Róla azért érdemes hangsúlyosan szólni, mert kenyéradó gazdáit, a Habsburgokat kiszolgáló munkássága hatásosan szemlélteti a bécsi udvar magyarokkal kapcsolatos valódi törekvéseit. Dümmerth Dezső történész az *Árástudók küzdelmei* című kötetében (Budapest, 1987) külön fejezetet szentelt Kollár működésének. Ebben idézte a történétírónak a királynőhöz intézett, Bessenyei György egyik művét ajánló sorait: „A szerző... egyike honfitársaimnak, és évek óta jól ismerem... Mi magyarok, nemzeti karakterünk szerint, igen kevésbé tudunk hízelegni. Az irigység, az önzés, a féktelen becsvágy és a túlságos szabadságra való erős hajlandóság – ezek a mi nemzeti hibáink.”

Vagyis Kollár Ádám a királynő előtt magyarnak vallotta magát, s ezzel hitelesítette a magyarok nevében gyakorolt önkritikát. Érdemes figyelni erre a körmönfont magatartásra. Korábban, 1763-ban ugyanis egy forráskiadásának apró betűs jegyzetében, meglehetősen elrejtve, a szláv népekről szóló egyik mondatát így kezdte: „Ha valaki, miként én is, szlovák nemzetiségű...”, s a többi...

Nos, a többnemzetiségű Magyarországon sok olyan példát említhetnénk, amelyben idegen származású honfitársaink sorsközösséget vállaltak a magyarsággal. Kollár esetében azonban feltehetjük a kérdést: vajon miféle sorsközösséget vállalhatott a magyarsággal az a művelt udvaronc, aki magas szinten szolgálta a bécsi udvar magyarelles, a magyarokat birodalmi érdekeknek alárendelő törekvéseit? Az ő esetében ugyanis erről beszélhetünk. Csóka J. Lajos levéltáros, bencés szerzetes *Mária Terézia iskolareformja és Kollár Ádám* című könyvében (Pannonhalma, 1936), valamint több tanulmányában feltárta Kollár Ádám névtelen, titkos működését a Mária Terézia által felállított államtanács mellett. Kollárt, aki valójában nem kedvelte a magyar nemességet, itt magyar szakértőként foglalkoztatták, s ebben a minőségében közreműködött olyan kamarai ügyekben, amelyek magyar, nemesi birtokokat juttattak a király (vagyis a Habsburgok) kezére.

Herderi jóslat

Mária Terézia uralkodása és Anton Wenzel von Kaunitz kancellársága alatt Kollárt kinevezték a kamarai levéltár élére, majd sor került az államtanács és a császári, titkos levéltár felállítására. Kollár Ádám mögé olyan neves tudós is felsorakozott, mint August Ludwig Schlözer német történész, a göttingeni egyetem professzora, aki 1771-ben Halléban megjelent *Allgemeine nordische Geschichte (Általános északi história)* című munkájában (Kollár jegyzeteire hivatkozva) felvázolta a magyarok pusztulásának eszméjét. (Tette ezt abban az esztendőben, amikor Kollárék titokban történeti érveket gyűjtöttek a lengyelek elnyomásához.)

A tetszetős elmélet (Schlözer munkája nyomán) Johann Gottfried von Herder német költőt és filozófust is megragadta. 1791-ben, az *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit (Eszméek az emberiség történetének filozófiájáról)* című művének negyedik kötetében megjelent a magyarok

kipusztulásáról szóló megállapítás, illetve jóslat, amely így hangzott: „A magyarok, mint az ország lakosainak legcsekélyebb része, most szlávok, németek, románok és más népek közé vannak beékelve, s századok múltán talán nyelvüket is alig lehet felfedezni.”

Ez volt az úgynevezett herderi jóslat, amely nagy port vert fel a magyarok körében. Csak hosszú idő elteltével derült ki, hogy ennek a jóslatnak Kollár Ádám volt a szellemi atyja. Az a Kollár Ádám, akit a jóhiszemű Bessenyei még 1778-ban is a pártfogójának tartott, hiszen őt kérte meg, hogy az első, magyar, tudós társaságra vonatkozó kérelmet eljuttassa a királynőhöz. Dümmerth szavaival: „Bessenyei jobb elintézés céljából pártfogójának: Kollár Ádámnak adta oda a kérvényt, s ez volt az ügy veszte. Kollár nem a Bessenyeit személy szerint kedvelő királynőnek, hanem – szándékos rosszindulattal – II. Józsefnek kezére játszotta a kérvényt, akinek nemzetellenes nézeteit már jól ismerte. S valóban, a magyar, tudós társaság ügye ezzel fél évszázadra elbukott.”

Bessenyei ekkor már évek óta nem volt tagja a testőrségnek (1773-ban kilépett). A magyar protestánsok bécsi ügyvivőjeként tevékenykedett Bécsben, s a tudós társaság megalapításának kudarca után is a császárvárosban akart maradni. Ennek érdekében áttért a katolikus vallásra (ezt a lépését később megbánta), ami feltehetően megkönnyítette számára, hogy állást kapjon. A királynő udvari könyvtárosa, majd egy német nyelvű lap szerkesztője lett. Mária Terézia halála (1780) után két évvel II. József megvonta az évjáradékát, ezért kénytelen volt visszavonulni birtokaira.

Bessenyeit tartjuk a magyar felvilágosodás első, kimagasló alakjának, aki erős alapokat épített az új utakat kereső magyar irodalom számára. A császári rendőrség figyelte a tevékenységét, a cenzúra pedig rendre megakadályozta műveinek megjelenését. 1804-től már nem írt, de kézíratos művei szerencsére fennmaradtak. Felfogásáról sokat elárul ez a tőle származó, ma is megszívlelendő gondolat: „Minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, de idegenen sohasem.”

Közös szellemi kincsünk

Herder és, persze, Kollár ténykedése honunkban sokakat megrendített, következésképpen nem csoda, ha a magyar nyelv használatának és megújításának, valamint a magyar kultúra nevezetes intézményeinek ügye előtérbe került. A 19. században a mai értelemben vett nemzet és nemzettudat alapjait már lerakták (nem csak a magyarság vonatkozásában), s ebben a protestantizmus szerepe vitathatatlan. Miként a reformkor politikai küzdelmeiben és az 1848-as szabadságharc kirobbantásában is. A Habsburg-ellenes, hazafias mozgalom és küzdelem szellemi vezetői között ott találjuk az evangélikus Kossuthot és Petőfit, valamint azokat a márciusi ifjakat, akiknek nagy része, Kossuthhoz hasonlóan, az eperjesi, evangélikus kollégium falai között sajátította el a nemzet iránti elkötelezettség és áldozatkészség nagyszerű és tiszteletré méltó képességét.

Magyarországon ma az emberek nemzeti identitása, nemzettudata erősebb, mint sok más népé Európában. A magyaroknak ez a vonása ugyanis kiállta a történelem által támasztott kemény próbákat, s mondjon bárki bármit, a nehéz időköt követően is megmaradt, függetlenül a vallási hovatartozástól. Mondhatjuk, hogy ez az egyik közös, szellemi kincsünk. A másik a keresztyén-keresztény hithez kötődő öntudat, amely az ökumené jegyében jó ideje összekapcsolja történelmi egyházainkat. Legyünk büszkéek ezekre az örökségekre! ♦♦

Széchenyi György
győri püspök